הסיפור שלא סופַּר

מים ראשונים: אחד מסודות (יסודות) המקרא הוא מתי התורה מרחיבה ומתי היא מקצרת, מתי היא מגלה טפח ומתי היא מכסה טפחיים, אלו אירועים מסופרים בה ואלו לא, אלו באריכות ואף בכפילות ואלו בקצרה ותמצית. לדוגמא, הפסוקים בסוף העקדה המפרטים את ילדי ראומה פילגשו של נחור: טבח, גחם, תחש ומעכה, הפסוקים על תמנע פילגשו של עשו, על ענה אשר מצא את הַיֵּמים במדבר, על אלופי עשו בכלל ועוד כהנה וכהנה; ולעומתם, אף מילה על מות רבקה (ראו דברינו מות יצחק ורבקה בפרשת וישלח), על החזרה מהעקידה וכו׳. כך גם בהלכה, הלכות רבות לא נזכרות כלל בתורה או שתלויות על חוט השערה (חגיגה א משנה ח). לעומתם, ראו סנהדרין צט ב על מנשה ״שהיה יושב ודורש בהגדות של דופי״. ראו על כך בתורה תמימה במדבר טו הערה פב, דברים לב הערה צו, שיר השירים פרק ה הערה מב. וסוכמו הדברים בבראשית רבה ס ח: ״יפה שיחתן של עבדי בתי אבות מתורתן של בנים וכו׳ - ראו דברינו מעשה אבות סימן לבנים בפרשת חיי שרה. בפרשות האחרונות של ספר בראשית, הסיפור שלא סופר (במלואו), הוא מה נאמר (או לא נאמר) במשולש: יעקב, יוסף והאחים בשוך הסערה. האם בשבע עשרה שנות הרוגע במצרים היה ביניהם בירור מלא, פתוח וממצה של כל הקורות אותם? האם לובנו הדברים עד תומם? האם נודעה ליעקב התרמית שרימוהו בניו? האם השלימו יוסף ואחיו? ומה לאחר מות יעקב?

וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל אֶחָיו אֲנִי יוֹסֵף הַעוֹד אָבִי חָי וְלֹא יָכְלוּ אֶחָיו לַעֲנוֹת אֹתוֹ כִּי נִבְהֲלוּ מִפָּנָיו: וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל אֶחָיו גְּשׁוּ נָא אֵלַי וַיִּגָּשׁוּ וַיֹּאמֶר אֲנִי יוֹסֵף אֲחִיכֶם אֲשֶׁר מְכַרְתֶּם אֹתִי מִצְרָיְמָה: (בראשית מה ג-ד).[1]

וַיַּגִּדוּ לוֹ לֵאמֹר עוֹד יוֹסֵף חַי וְכִי הוּא מֹשֵׁל בְּכָל אֶרֶץ מִצְרָיִם וַיָּפָג לִבּוֹ כִּי לֹא הֶאֱמִין לָהֶם: וַיְדַבְּרוּ אֵלָיו אֵת כָּל דִּבְרֵי יוֹסֵף אֲשֶׁר דִּבֶּר אֲלֵהֶם וַיַּרְא אֶת הָעֲגָלוֹת אֲשֶׁר שָׁלַח יוֹסֵף לָשֵׂאת אֹתוֹ וַתְּחִי רוּחַ יַעֲקֹב אֲבִיהֶם: (שם כו-כז).[2]

וְאֶת יְהוּדָה שָׁלַח לְפָנָיו אֶל יוֹסֵף לְהוֹרֹת לְפָנָיו גֹּשְׁנָה וַיָּבֹאוּ אַרְצָה גֹּשֶׁן: וַיֶּאְסֹר יוֹסֵף מֶרְכַּבְתּוֹ וַיַּעַל לִקְרַאת יִשְׂרָאֵל אָבִיו גֹּשְׁנָה וַיֵּרָא אֵלָיו וַיִּפֹּל עַל צַוָּארָיו וַיֵּבְךְּ עַל צַוָּארָיו עוֹד: (שם מו כח-כט).[3]

וַיְצַוּוּ אֶל יוֹסֵף לֵאמֹר אָבִיךָ צִוָּה לִפְנֵי מוֹתוֹ לֵאמֹר: כֹּה תֹאמְרוּ לְיוֹסֵף אָנָּא שָׂא נָא פֶּשַׁע אַחֶיךָ וְחַטָּאתָם כִּי רָעָה גְּמָלוּךָ וְעַתָּה שָׂא נָא לְפֶשַׁע עַבְדֵי אֱלֹהֵי אָבִיךָ וַיֵּבְךְּ יוֹסֵף בְּדַבְּרָם אֵלָיו: (בראשית נ טז).[4]

בראשית רבתי ויגש[5] – יהודה מתוודה על המכירה לפני יוסף

אמר לו (יהודה ליוסף): בבקשה ממך, כבר יש בידי רעה אחת שאמרתי לאחיי: ״לכו ונמכרנו לישמעאלים״. וזאת תביא לי ותחזור לאותה רעה, לאחי מכרתי, וזה נטלתי מאבי להחזירו אצלו, ואת נוטלו לעבד! אין לי

---

[1] התוודעות יוסף עם אחיו נראית חד-סטרית באופן בולט. הוא מדבר והם נבהלים. הוא קורא להם לגשת אליו והם נגשים מהוססים. הוא אומר: ״העוד אבי חי״, בלשון יחיד (ראו דברינו העוד אבי חי), בעוד שהם אמרו בפרשה הקודמת: ״עוד אבינו חי״! לא נראה שבסערת המפגש הראשון והתוודעות יוסף התקיים דו-שיח כלשהו. ודאי לא של גילוי לב ושחזור המאורעות. ״אשר מכרתם אותי״ – אומר יוסף. פעמיים! ומה הם אומרים? האם הם מספרים לו את כל מה שעשו? שלא רק מכרו, אלא שרצו להורגו ורימו את אבא יעקב בשעיר עזים שחוט ונתנו לו להבין שיוסף מת; שגרמו ליעקב לשבת באבלות על יוסף כל אותם שנים ואפילו באו לנחמו? אותו האב שכמה דקות קודם יהודה מנסה לפרוט על נימי יוסף בהזכרת שמו: ״איך אעלה ואראה ברע אשר ימצא את אבי״! ואם כאן לא היה דיבור מלא ונוקב בין יוסף לאחיו, האם היה בהמשך? איפה?

[2] האחים חוזרים אל יעקב ומבשרים לו שיוסף חי. האם כאן היה דיבור סמוי שהתורה לא מספרת לנו? האם שאל אותם יעקב כעת מה פשר כתונת הדמים ששלחו אליו? האם הודו שרימו את אביהם? האם עוד נותרה בו רוח להאמין להם? ומי אמר שכעת הם דוברים אמת? ראו דברינו עוד יוסף בני חי – אמותה הפעם בפרשה זו. מחד גיסא, יש לאחים סיבות טובות בעולם לא לספר את האמת כולה, לא ליוסף ולא ליעקב. למה ״לעורר ישנים מרבצם״?. מאידך גיסא, הרי כבר שמעו מיוסף שהוא יודע שהם מכרו אותו, ולך תדע מה ייאמר עוד בין יעקב ליוסף בכת שייפגשו, כגון סיפור כתונת הדם! אז אולי כדאי להם להקדים תרופה למכה? האם הייתה הסכמה בשתיקה בין יוסף ואחיו לחסוך מאבא יעקב את האמת המלאה?

[3] הפסוקים כתובים ברצף, אבל לפנינו תחנה שלישית ורביעית. יהודה נשלח כחיל חלוץ להכין את ירידת אביו למצרים. מן הסתם היו ליהודה ויוסף כמה ימים ביחד. האם מצאו שני האחים הדומיננטיים: הארי והשור עפ״י המדרש, זמן איכות לעצמם והפעם לא בדרמטיות של המפגש הסמוי ביניהם שבתחילת הפרשה? והתחנה הרביעית, כאשר יעקב ויוסף נפגשים, האם סיפרו אחד לשני מה כל אחד יודע? האם סיפר יוסף ליעקב שהאחים מכרו אותו? האם סיפר יעקב ליוסף שהאחים רימו אותו בכתונת הפסים המגואלת בדם ששלחו אליו (ויוסף יחבר זאת לטקס הפשטת הכתונת שחווה)? האם חיברו כעת יוסף ויעקב את פיסות המידע שכל אחד מחזיק לתמונה שלימה מזעזעת? ראו דברינו פגישת יעקב ויוסף בפרשה זו.

[4] תחנה חמישית. יעקב כבר איננו בין החיים ומה שידע או לא ידע כבר מאחורינו. האם לפחות כעת, לאחר פטירתו, יישרו יוסף ואחיו את ההדורים ביניהם? לא באופן חיצוני ומעשי המאפשר להם לתפקד כמשפחה כלפי המצרים, אלא בירור יסודי ועמוק, מה באמת אירע ביניהם? אם כנים הם האחים, מדוע הם צריכים לצטט את אבא יעקב כמי שצווה ״אנא שא נא פשע אחיך״?

[5] ראו מקבילה בספרי דאגדתא על אסתר - מדרש פנים אחרים (בובר) נוסח ב פרשה ו.

עמידה לא לפני הקב״ה ולא לפני אבי. חייב אני להיות עבד שמכרתני את יוסף אחי. בדין הוא שאעשה עבד תחתי.[6]

מדרש תנחומא (בובר) פרשת ויגש סימן ז – בקשת בנימין ותוכחתו של יוסף

״כי ארד אל בני שאולה״ (בראשית לז לה) - בבקשה ממך לא תוריד את אבא ביגון שאולה.[7] וכן יהודה אמר: ״כי איך אעלה אל אבי וגו׳ ״ (שם מד לד).[8] כיון ששמע יוסף, לא יכול לכבוש רחמיו, שנאמר: ״ולא יכול יוסף להתאפק וגו׳ ויתן את קולו בבכי וגו׳ ויאמר יוסף אל אחיו אני יוסף״ (שם מה א-ב-ג). כיון שאמר להם: ״אני יוסף״ – ״ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו״. ר׳ אלעזר ב״ר שמעון בשם ר׳ אלעזר בן עזריה אמר: ומה אם יוסף שאמר לאחיו אני יוסף, וידעו מה שעשו בו, לא יכלו לענות אותו, כשיבוא הקב״ה להתווכח עם כל אחד ואחד מן הבריות ולומר לו מעשיו ... על אחת כמה וכמה שאין בריה יכולה לעמוד.[9]

רמב"ן בראשית פרק מה – אזכור המכירה ובאיזו שפה

״כי פי המדבר אליכם״ - בלשון הקודש והוא תרגום אונקלוס. ויתכן שאמר להם כך לאמתלא ולפיוס, כי איננה ראיה שידבר אדם אחד במצרים בלשון הקודש, כי על דעתי הוא שפת כנען ... [10] ויותר היה להם ראיה בהזכירו שמו וענין המכירה, אני יוסף אחיכם אשר מכרתם אותי מצרימה.[11]

רש"י בראשית פרק מה פסוק טו – ראוהו בוכה ולבו שלם

ואחרי כן - מאחר שראוהו בוכה ולבו שלם עמהם: דברו אחיו אתו - שמתחילה היו בושים ממנו.[12]

---

[6] תחתיו. ראו מדרש תנחומא ויחי ט שמנסה לנקות את יהודה מחטא מכירת יוסף ומדגיש את החצי הראשון של הפסוק: ״מה בצע כי נהרוג את אחינו״, ומטיל את כל האשמה על שמעון לוי: ״א״ר שמלאי: בראובן כתיב למען הציל אותו מידם (בראשית לז) הרי אתה למד שלא היה במכירת יוסף. ואף יהודה אמר להן: מה בצע כי נהרוג. וארבעה אלו היו גדולים, נמצאת למד ששמעון ולוי מכרוהו״. בניגוד לתנחומא בא המדרש לעיל ולא רק מטיל את האשמה על יהודה, אלא שם את הדברים בפיו. יהודה מודה בפני יוסף שהוא, ובמשתמע האחים כולם, מכר אותו לעבד. האם אפשר לראות בכך התוודות שלימה וריצוי ופיוס גמורים של יהודה (ואחיו) עם יוסף? נראה שלא כל כך. הדברים נאמרים לפני ההתוודעות של יהודה ליוסף! גם אם נאמר שיהודה ״הריח״ שמושל מצרים הוא יוסף, אי אפשר לראות באמירה זו, הנאמרת פורמלית לפני המשנה למלך מצרים, סגירת חשבון וזיכוך מלא בין אחים. אגב, מדרש זה הוא מאוחר ונראה שכל שאר המדרשים והפרשנים אינם הולכים בדרך זו.

[7] אלה דברי בנימין שעל פי המדרש שם מתחנן לפני יוסף ומפרש לו את שמות כל בניו שהם לזכרו של יוסף: ״בלע - שנבלע אחי ממני, אשבל - שנשבה אחי, נעמן - שהיו דבריו נעימים, חופים - שלא ראיתי בחופתו והוא לא ראה בחופתי וכו׳ ״. והוסיף ואמר: ״בבקשה ממך לא תוריד את אבא ביגון שאולה״, דברים שעל פי המקרא, כבר יהודה אמר (בראשית מד לא), והם מצדם הד לדברי יעקב שמסרב לתת את בנימין ואומר: ״והורדתם את שיבתי ביגון שאולה״ (בראשית מב לח). הכנסת הדיאלוג המרגש בין בנימין ליוסף הוא נדבך של המדרש שאין לו סימוכין במקרא וכבר עמדנו עליו בדברינו יהודה יוסף ובנימין בפרשה זו. אך בכל מקרה, אין הם שייכים לבירור הפנימי שאנחנו מחפשים. בנימין לא שייך למשולש: יעקב – יוסף – האחים.

[8] ראו דברינו אנכי אערבנו בפרשת מקץ. האם ערבות זו הייתה לעניין בנימין בלבד או אולי גם לריפוי שבר כל בית יעקב?

[9] ראו מקבילה בבראשית רבה צג י: ״ויתן את קולו בבכי ולא יכלו אחיו לענות אותו - אבא כהן ברדלא אמר: אוי לנו מיום הדין, אוי לנו מיום התוכחה ... יוסף קטנם של שבטים היה ולא היו יכולים לעמוד בתוכחתו, שכתוב: ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו, לכשיבוא הקב״ה ויוכיח כל אחד ואחד לפי מה שהוא ... על אחת כמה וכמה ... מהרו ועלו אל אבי ואמרתם אליו - שלא תעמיד את השעה״. ראו בגמרא חגיגה ד ע״ב שרבי אלעזר היה בוכה כאשר הגיע לפסוק: ״ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו״. בפרץ רגשות עז זה של התוודעות יוסף אל אחיו, כשכול מעייניו של יוסף הוא: ״העוד אבי חי ... מהרו ועלו אל אבי״, והאחים מצדם עומדים מבוהלים ונבעתים, לא נראה שהיה שם בירור נוקב ועניני של הקורות אותו ואותם מאז נפרדו בעמק דותן. לא נראה שזה הרגע וזו השעה להסדיר את היחסים ביניהם. האם מאוחר יותר עשו זאת?

[10] רש״י מפרש, בעקבות מדרש בראשית רבה (צג י), שיוסף משכנע את אחיו שהוא יוסף, בכך שהוא מדבר אליהם בלשון הקודש (בעברית). אונקלוס מתרגם: כלישנכון – כלשונכם, ובאופן דומה גם אבן עזרא: ״בלשונם דבר עמם בלא מליץ״. אך רמב״ן מבין שדיבר אליהם בלשון כנען ומעיר שאין בכך שום ראיה שהוא יוסף, כי רבים במצרים ידעו לשונות העמים סביבם. ובאמת מעניין לחשוב באיזו שפה דברו אבות האומה שבספר בראשית שנקראים עבריים, בשפה הארמית שהביאו מארם? בשפת כנען המקומית?

[11] הוכחה טובה יותר שהוא אכן יוסף, אומר רמב״ן, היא הזכרת שמו ועניין המכירה. פרטים אלה, רק יוסף האמתי יכול היה לדעת. ואכן, פעמיים מופיע בדברי ההתוודעות של יוסף לאחיו עניין המכירה: ״אני יוסף אחיכם אשר מכרתם אותי מצרימה״ (פסוק ד) וכן: ״כי מכרתם אותי הנה״ (פסוק ה). אך דא עקא שיוסף הוא שאומר זאת ומצד האחים לא נראה שיש כאן בירור וחשבון נפש של עניין המכירה. נדבך חשוב בחידוש הקשר המשפחתי - כן, שיקום אחוות אחים – (עדיין) לא.

[12] האם כאן, בבכי יוסף על צווארי אחיו נוכל לראות רגע של אמת? ראו פירוש רד״ק על הפסוק: ״ויבך עליהם: אבל הם לא בכו עליו כי היה להם בושת ממנו״. כדברי הפסוק: ״וַיְנַשֵּׁק לְכָל אֶחָיו וַיֵּבְךְּ עֲלֵיהֶם וְאַחֲרֵי כֵן דִּבְּרוּ אֶחָיו אִתּוֹ״. מה דברו איתו? האם חזרו על דבריהם מהפרשה שעברה: ״אבל אשמים אנחנו על אחינו אשר ראינו צרת נפשו וכו׳ ״? סתם הכתוב ולא פירש וגם המדרש והפרשנים מלאו פיהם מים והשאירו לנו להמשיך ולתהות בעניין. ראו דברינו אבל אשמים אנחנו בפרשת מקץ, שם הגענו למסקנה שאפילו היה זה דיבור כֵּן, הוא היה פנימי בין האחים. ואף ״כי שומע יוסף כי המליץ בינותם״, לא היה זה בירור אמיתי בין האחים ליוסף. האם כאן היה בירור כזה, במפגש הסוער ואשר המצרים עומדים מבחוץ ומחכים לראות מה קורה כאן? ראו דברינו העוד אבי חי בפרשה זו, שם הראינו פרשנים, כמו אלשיך ואחרים, שמסבירים שבכי יוסף היה על אביו ולא על המפגש עם האחים: ״על כן מיד היחל בבכי לאמר אני יוסף, ואמר: העוד אבי חי, כלומר, מה שגעיתי בבכייה ואני מדבר ובוכה, לא על צרתי כי אם על צרת אבי כי תמיה אני העוד אבי חי״. ואז כמובן חוזרת השאלה הידועה: מדוע לא שלח יוסף לאביו כל אותם שנים? ראו דברינו בנושא זה.

המדרש הגדול מה כו פרשת ויגש – הבשורה ליעקב

ויגידו לו לאמר עוד יוסף חי – רבנן אמרי: אמרו, אם אנו אומרים לו תחילה: יוסף קיים – שמא תפרח נשמתו. מה עשו? אמרו לעֶזֶרַח בת אשר: לכי אמרי לאבינו יעקב שיוסף קיים והוא במצרים. מה עשתה? המתינה לו עד שהוא עומד בתפילה ואמרה בלשון תימה: יוסף במצרים? יולדו לו על ברכים מנשה ואפרים?[13] פג לבו כשהוא עומד בתפילה. כיון שהשלים, ראה העגלות. מיד: ״ותחי רוח יעקב אביהם״.[14]

כי לא האמין להם – ר׳ שמעון אומר: [כך] עונשו של בדאי, אע״פ שדיבר אמת – אין שומעים לו. שכן מצינו בבני יעקב שכיזבו באביהם תחילה והאמין להם, שנאמר: ״ויקחו את כתונת יוסף ... ויכירה ויאמר חיה רעה אכלתהו״ (בראשית לז, לא-לג). אבל באחרונה, אף על פי שדיברו אמת, לא האמין להם, שנאמר: ״ויפג לבו כי לא האמין להם״.[15]

רשב"ם בראשית פרק מה פסוק כז – אביו שמר את הדבר

את כל דברי יוסף - שאר דברים שדיבר אליהם הכתובים למעלה שבכה על צואריהם והכירו בודאי שהוא אחיהם. וגם ראה את העגלות אשר שלח יוסף על פי פרעה, ותחי רוח יעקב - כי שמר את הדבר שסוף יוסף להיות מושל, [והעגלות הללו] אינן יוצאות ממצרים כי אם על פי מו של, כמו שפירשתי למעלה.[16]

אור החיים בראשית מה כו – אמרו דברים קשים

ויגידו לו לאמר. טעם אומרו ויגידו, שהלשון יגיד על הקושי. להיות שאמרו דברים קשים אצלם לאומרם, כי סוף סוף תגלה רעתם אצלו אשר עשו ואשר גרמו לאביהם כל הצער והבכי.[17]

רמב"ן בראשית פרק מו פסוק כט – מפגש יעקב ויוסף

וירא אליו ויפול על צואריו ויבך על צואריו עוד ...לשון הרביית בכיה, אבל יעקב לא נפל על צואר יוסף בנו ולא נשקו, ואמרו רבותינו שהיה קורא קריאת שמע, לשון רש״י. ... ואיננו דרך כבוד שיפול יוסף על צואר אביו, אבל

---

[13] ראו שיטה דומה כאשר ר׳ חייא שואל את רב על אביו ואמו שהיו אחים (למחצה) של ר׳ חייא: ״אמר ליה: אבא קיים? - אמר ליה: אימא קיימת? אמר ליה: אימא קיימת? - אמר ליה: אבא קיים?״ (מועד קטן כ ע״א, פסחים ד ע״א). וכאן לחיים ולא למוות. ראו פירוש הדר זקנים ובעלי התוספות שמזכירים גמרא זו בקשר לשאלת יוסף את אחיו: ״השלום אביכם הזקן ... העודנו חי״?

[14] מדרשים ופרשנים רבים נזקקים לנושא איך הודיעו האחים ליעקב שיוסף חי והוא מושל במצרים, איך הגיב על כך יעקב, מה פירוש ״ויפג לבו״, מה שכנע אותו להאמין להם בסופו של דבר, ומהן אותן ״העגלות ששלח יוסף״, בפשט – ״שהרי אין עגלה יוצאת ממצרים אלא על פי המלכות״ (רשב״ם להלן ומדרשים) ובדרש – ״שהיה עוסק בפרשת עגלה ערופה וכו׳ ״ (בראשית רבה צד כז). ראו התיאור הדרמטי בפירוש רמב״ן: ״והנה נפל הזקן כמת. ואמר כי לא האמין להם, להגיד שעמד זמן גדול מן היום והוא שוכב דומם בעבור שלא האמין להם, כי הידוע בעלוף הזה שיצעקו לו וירגילו אותו בשמחה ההיא עד שתקבע בו בנחת רוח. וזה טעם וידברו אליו את כל דברי יוסף אשר דבר אליהם וירא את העגלות, כי היו צועקים באזניו דברי יוסף ומביאים לפניו העגלות, אז שבה רוחו אליו וחזרה נשימתו וחיה, וזהו: ותחי רוח יעקב אביהם״. ראו דברינו עוד יוסף בני חי בפרשה זו. בכל הפירושים האלה, הדגש המרכזי ב״ויגידו לו״ ו״וידברו אליו״ הוא על עצם הבשורה. סערת המפגש במצרים עוברת כעת לסערת הבשורה ליעקב בארץ כנען ולפנינו עוד צפויה סערת המפגש של יעקב עם יוסף. אך גם כאן, בבשורה ליעקב, לא נראה שיש בירור ודיון נוקב של יעקב עם בניו: מה זאת עשיתם? כיצד זה רימיתם אותי כל אותם השנים ב״חיה רעה אכלתהו״? כיצד נתתם לי לשבת אבל? כיצד עשיתם את המעשה עצמו? כיצד זה מכרתם את אחיכם? נראה שלאחר שחזר לבו לתקנו, כל שמבקש יעקב הוא למהר לפגוש את יוסף.

[15] כאן באמת יכול היה המדרש להמשיך ולפתח את הדיאלוג בין יעקב ובניו: למה שאאמין לכם היום יותר מבעבר? אם כנים דבריכם היום שיוסף חי, מה פשר כתונת הפסים הטבולה בדם שהבאתם לי ביום הנורא ההוא? במקרה זה, היו האחים עומדים לפני דילמה קשה: להמשיך ולשקר בעניין כתונת הפסים ולהיתמם שזה מה שמצאו (יעקב הוא אכן זה שאמר: ״חיה רעה אכלתהו״, לא האחים), או להחליט שהם מספרים את האמת במלואה ולא ממשיכים עוד בסיפורי כזב ותרמית (מה גם שיעקב עתיד בקרוב לפגוש את יוסף). שוב, סתם המקרא וכיסו המדרשים והפרשנים ואיננו יודעים מה בדיוק נאמר שם ב׳סערת המפגש׳.

[16] עפ״י רשב״ם, יעקב מאמין לאחים משום שבכך נסגר אצלו מעגל החלומות של יוסף. כל אותם שנים ״אביו שמר את הדבר״ והנה הוא קורה. גם כאשר אמר יעקב: ״חיה רעה אכלתהו״, בסתר ליבו קיווה והאמין שעתידים חלומות יוסף להתגשם. ראו בראשית רבה פד כא: ״מתנחמים על המתים ואין מתנחמים על החיים״. חלום האלומות כבר התקיים והנה הולך ומתממש גם חלום השמש והירח. אבל בכך גם חוזר יעקב לתחילת פרשת וישב, לקנאת האחים שגם לו יש חלק בה (במעשה כתונת הפסים). האם לא שאל את עצמו איך הגיע יוסף למצרים? חלומות הרי לא מתגשמים מעצמם, מה היו המאורעות שגרמו להם להתגשם? האם שאל את עצמו אם בכלל נפגשו יוסף והאחים כאשר שלח אותו ואמר לו: ״לך נא ראה את שלום אחיך ושלום הצאן״?

[17] ראו בהמשך שם שאור החיים שואל את השאלה הידועה של רמב״ן (בראשית מב ט) מדוע לא מצא יוסף דרך, כל אותם שנים, להודיע לאביו שהוא בחיים ולקצר את צערו ואבלו. תשובת רמב״ן היא הצורך בקיום החלומות. תשובת אור החיים היא שכל אותם שנים חשש יוסף מהאחים ״ולצד בושתם וכלימתם מאביהם, ימסרו עצמם עליו לאבדו מן העולם לבל תגיע להם בושת מאביהם. וגם אפשר כי יקללם (יעקב) וימותו כולם, ומצד זה יבקשו לקעקעו מהעולם ... ועוד כי אף לאחר שעלה לגדולה חשב שיוסיף בלבם חוש ההשטמה ממנו ויתיעצו עליו לעקרו מן העולם״. (ראו הצעת תשובה שלנו לשאלת רמב״ן מדוע לא שלח יוסף לאביו כל אותן שנים, בדברינו מדוע לא שלח יוסף לאביו). פירוש זה של אור החיים הוא המקור היחיד שמצאנו שמעלה את האפשרות שבדברי האחים ליעקב ״עוד יוסף חי״, היה גם צד קשה של בירור וחשבון נוקב כאשר ״נתגלתה רעתם אשר גרמו לאביהם כל הצער והבכי״. אך גם הוא סתם או קיצר ולא פירט מה בדיוק נאמר שם, עד מה וכמה ״נתגלה רעתם״. האם שמחת יעקב כי יוסף עודנו חי גברה על כעסו על מעשה האחים וגם אם אין עוד חשש ש״יקללם וימותו כולם״, יישאר כעס גדול בלי בו מאוחר יותר?

שישתחווה לו או שינשק ידיו ... והשעה הזו ראויה יותר להשתחוות לו[18] ... והנכון בעיני כי כבר היו עיני ישראל כבדים קצת מזוקן,[19] וכשבא יוסף ... לא היה ניכר לאביו וגם אחיו לא הכירוהו.[20] לפיכך הזכיר הכתוב כי כאשר נתראה אל אביו שהביט בו והכירו, נפל אביו על צווארו ובכה עליו עוד, כאשר יבכה עליו תמיד עד היום הזה כשלא ראהו.[21] ואחר כך אמר: אמותה הפעם אחרי ראותי את פניך. ודבר ידוע הוא מי דמעתו מצויה, אם האב הזקן המוצא את בנו חי לאחר הייאוש והאבל, או הבן הבכור המולך.[22]

וַיְחִי יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה וַיְהִי יְמֵי יַעֲקֹב שְׁנֵי חַיָּיו שֶׁבַע שָׁנִים וְאַרְבָּעִים וּמְאַת שָׁנָה: (בראשית מז כח).[23]

בראשית רבה פרשה צז סימן ט – חשבון עם יהודה?

״מטרף בני עלית״. אמר לו ליהודה: בני, מסולק אתה מאותו עון שאמרתי: טרוף טורף יוסף (בראשית לז לג).[24]

וַיִּרְאוּ אֲחֵי יוֹסֵף כִּי מֵת אֲבִיהֶם וַיֹּאמְרוּ לוּ יִשְׂטְמֵנוּ יוֹסֵף וְהָשֵׁב יָשִׁיב לָנוּ אֵת כָּל הָרָעָה אֲשֶׁר גָּמַלְנוּ אֹתוֹ: וַיְצַוּוּ אֶל יוֹסֵף לֵאמֹר אָבִיךָ צִוָּה לִפְנֵי מוֹתוֹ לֵאמֹר: כֹּה תֹאמְרוּ לְיוֹסֵף אָנָּא שָׂא נָא פֶּשַׁע אַחֶיךָ וְחַטָּאתָם כִּי רָעָה גְמָלוּךָ וְעַתָּה שָׂא נָא לְפֶשַׁע עַבְדֵי אֱלֹהֵי אָבִיךָ וַיֵּבְךְּ יוֹסֵף בְּדַבְּרָם אֵלָיו: וַיֵּלְכוּ גַּם אֶחָיו וַיִּפְּלוּ לְפָנָיו וַיֹּאמְרוּ הִנֶּנּוּ לְךָ לַעֲבָדִים: (בראשית נ טו-כא).[25]

---

[18] ראוי היה יותר שיוסף ישתחווה לאביו כאן, ממה שעשה מאוחר יותר כשהביא את ילדיו לקבל את ברכת יעקב (בראשית מח יב). אבל כאן הוא מלך ולעיני כולם ושם הוא במעמד פרטי. ובאמת, אימתי השתחווה יעקב ליוסף והתקיים גם החלום השני?

[19] ראו איך לצד ״הנושאים הגדולים״, סוגר כאן רמב״ן ״מעגל ״קטן״ עם יעקב, על אשר רימה את אביו כאשר כבדו עיני יצחק מזוקן ״ולא הכירו אביו״. אחי יוסף לא הכירוהו כאשר ירדו לשבור אוכל במצרים. יוסף מתנכר אליהם. וכעת גם יעקב לא זוכה להכיר ולראות את יוסף החי, כי ברבות השנים והצער כבדו עיניו מזוקן.

[20] מה שקרה לאחי יוסף במפגש הראשון, שלא הכירו את יוסף, קורה כעת ליעקב במפגש שלו עם יוסף, אלא מסיבות שונות לגמרי. יעקב שכבר כבדה ראייתו, ודאי חש והרגיש את יוסף, בקולו, במגעו וכו׳, אבל לא במראה. הקול, קול יוסף – ״הקול, קול יעקב״, אך שם היה גם מגע ״והידיים ידי עשו״, ומה כאן?

[21] זה החידוש המרכזי של רמב״ן בהבנת הפסוק. רש״י מסביר שפסוק כט מדבר כולו ביוסף, הוא שאוסר את המרכבה ועולה לקראת אביו והוא שנראה אליו, נופל על צווארי אביו ובוכה. רמב״ן חותך את הפסוק בחציו השני. יוסף נראה את אביו, אבל מי שנופל ובוכה הוא יעקב ולא יוסף! האם חתר יעקב למגע, בעוד שיוסף סבור שזיהוי הקול מספיק? ראו שם איך הוא מסתדר עם פסוק ל הצמוד, ממנו משמע ששם מתחלף הנושא, בעוד שלשיטת רמב״ן הנושא (המעבר מיוסף ליעקב) מתחלף כבר בפסוק הקודם (כט).

[22] כאן אולי נמצאת סערת הרגשות הגדולה ביותר, עד שלשיטת רש״י לא נותר ליעקב אלא לקרוא קריאת שמע! וכבר הרחבנו בנושא זה בדברינו פגישת יעקב ויוסף בפרשה זו בשנה האחרת. לענייננו, רמב״ן מדגיש את ההבדל הגדול בין בכי האב שדמעתו מצויה ״המוצא את בנו חי לאחר הייאוש והאבל״, לבכי הבן שהוא, במקרה זה גם מלך המחויב להופעה מלכותית ולובש מצנפת מלכות (ושומר על מרחק). ראו גם מדרש בראשית רבתי פרשת ויגש עמוד 223: ״ויבך על צואריו עוד. מהו עוד? עד עכשיו היה אביו בוכה עליו בכיה של מת כדכתיב: ויבך אותו אביו (לז לה). אבל בכיה זו של רחמים, בכיה של שמחה שראה אותו עודנו מחזיק בתומתו, שנאמר: עוד יוסף בני חי (מה כח). דבר אחר: עוד - בכה על שראה שנתן לו הקב״ה עודדות והצילו מכמה צרות שעברו עליו, כמה דאת אמרת: מעודד ענוים ה׳ (תהלים קמז ו)״. עוד מלשון עידוד! שוב, הגם שכאן יעקב ויוסף יכולים להרכיב את הפאזל, להשלים מידע זה מזה ולהבין מה עוללו אחי יוסף לשניהם, לא נראה שהם עסקו בכך ברגע מרגש זה. ״אמותה הפעם״, אומר יעקב! האם עשו זאת לאחר מכן? במשך שבע עשרה השנים בהם חי יעקב בשלווה בארץ מצרים?

[23] ראו המדרשים על שנות הטובה שהיו ליעקב במצרים, כגון זה שבפסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית מז כח: ״ויחי יעקב. כתוב: טוב מלא כף נחת ממלא חפנים עמל ורעות רוח (קהלת ד ו) - טוב היה לאבינו יעקב, אלו שבע עשרה שנה במצרים, שנאמר: ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה. שחיה אותם בנחת, והשבטים סביבותיו, ובני בניו פרים ורבים, ועיניו רואות ולבו שמח, אין שטן ואין פגע רע, ויוסף בנו מלך על הארץ, ומביא ונותן לתוך פיו, שנאמר: ויכלכל יוסף את אביו ואת אחיו ואת כל בית אביו לחם לפי הטף (בראשית מז יב). ממלוא חפנים עמל ורעות רוח - ממאה ושלשים שנה שלא היה אלא כולם בעמל״. כך גם באליהו רבה (איש שלום) פרשה ו: ״אמר (יעקב): שמא נתחייבתי שנשאתי שתי אחיות, או שמא נהניתי מממונו של לבן, או שמא נהניתי מממונה של שכם, ובטלה ברית שכרת לי הקב״ה? מיד נתגלגלו רחמיו של הקב״ה, ונתן [לו] הקב״ה שבע עשרה שנה סמוך לזקנותו טובה ... יעקב אבינו היה בטובה לשבע עשרה שנה, והעלה עליו הקב״ה כאילו כל ימיו בטובה, שנאמר: ויחי יעקב בארץ מצרים וגו׳ (בראשית מז כח)״. ראו דברינו ויחי יהודה בציפורי שבע עשרה שנה בפרשת ויחי, שרבי יהודה הנשיא ראה את שבע עשרה שנות הרווחה שהיו לו בציפורי, דוגמת שבע עשרה שנות הרווחה שהיו ליעקב במצרים עם כל בניו ובנותיו ובני ביתו. האם נוצל פרק זמן ארוך זה לבירורים נוקבים, או שמא היה שם ׳מצב נח׳ לכולם ומי הוא שיבוא ויקלקל את השלווה בארץ גושן?

[24] ראו בראשית רבה פרשה צה ב: ״ ... לפי שהיה יעקב אבינו סבור שיהודה הרג את יוסף בשעה שהביאו לו את הכתונת, שנאמר (בראשית לז) ויכירה ויאמר כתונת בני חיה רעה, ואין חיה רעה אלא אריה״. האם בברכת יעקב לבנו אנו שומעים סגירת חשבונות? האם שם נאמרו דברים ברורים ויושרו ההדורים, גם אם בעקיפין וברמיזות? ראו גם מחלוקת רש״י ורמב״ן על דברי יעקב לשמעון ולוי: ״עקרו שור״ אם הדברים מכוונים למכירת יוסף או למעשה שכם. האם בברכתו לבניו רומז להם יעקב שהוא יודע מה באמת קרה? ראו גם הפסוק: ״וַיְמָרְרֻהוּ וְרֹבּוּ וַיִּשְׂטְמֻהוּ בַּעֲלֵי חִצִּים״ (בראשית מט כג) בברכתו ליוסף.

[25] החלק האחרון בפאזל, הוא מה קורה לאחר מותו של יעקב. דווקא כאן מפרט מעט המקרא. נחלק פסוקים אלה לשתי קבוצות. הפסוק הראשון ושלושת הפסוקים האחרים. בפסוק ראשון, צפים ועולים כל החששות שהוחבאו במשך שבע עשרה שנה בשלוות מצרים. בקבוצה השנייה, נראה שאפשר שיש כאן ניסיון כן לסגור את החשבון, גם אם בדרכים עקלקלות. האם ייתכן מצב לפיו האחים סגרו את החשבון לפחות ביניהם ובין יעקב אביהם על שרימו אותו, וזה הבסיס לציווי כזה? ויעקב לא ציווה על כך את יוסף ישירות בכל הפגישות האינטימיות ביניהם (בהם למשל מספר יעקב ליוסף מדוע קבר את רחל אמו היכן שקבר). כבר נדרשו לכל הדיאלוג הזה בהרחבה בדברינו לו ישטמנו יוסף בפרשת ויחי וכאן נביא רק את הקשור לענייננו.

מדרש תנחומא פרשת ויחי סימן יז – לו ישטמנו יוסף

״ויראו אחי יוסף כי מת אביהם״ (בראשית נ טו) - ומה ראו עתה שפחדו? אלא שראו בעת שחזרו מקבורת אביהם, ראו שהלך יוסף לברך על אותו הבור שהשליכוהו אחיו בתוכו וברך עליו כמו שחייב אדם לברך על מקום שנעשה לו נס: ברוך המקום שעשה לי נס במקום הזה. וכיון שראו כן, אמרו: עכשיו שמת אבינו: ״לו ישטמנו יוסף והשב ישיב לנו את כל הרעה אשר גמלנו אותו ויצוו את יוסף לאמר אביך צוה וגו׳ כה תאמרו ליוסף אנא וגו׳ ״.[26]

בראשית רבה פרשה ק סימן ח – לא זימן אותם לסעודה

״וישב יוסף מצרימה הוא וכל אחיו ... ויראו אחי יוסף כי מת אביהם וכו׳ ״. ... ר׳ לוי אמר: שלא זמנן לסעודה. אמר ר׳ תנחומא: הוא לא נתכוון אלא לשם שמים, אמר: לשעבר אבא מושיבני למעלה מיהודה שהוא מלך ולמעלה מראובן שהוא בכור. עכשיו, אינו בדין שאשב למעלה מהם.[27] והם לא אמרו כן, אלא: ״לו ישטמנו יוסף״.[28]

תנחומא פרשת צו סימן ז – משנים מפני דרכי שלום

אמר ר׳ שמעון בן גמליאל: גדול הוא השלום שהכתיב הקב״ה דברים בתורה שלא היו, אלא בשביל השלום ... כשמת יעקב ״ויראו אחי יוסף כי מת אביהם ויאמרו לו ישטמנו יוסף. מה עשו? הלכו אצל בלהה ואמרו לה: היכנסי אצל יוסף ואמרי לו: אביך ציוה לפני מותו: ״כה תאמרו ליוסף אנא שא נא פשע אחיך״. ומעולם לא ציוה יעקב מכל אלו הדברים כלום, אלא מעצמם אמרו דבר זה. אמר ר׳ שמעון בן גמליאל: כמה דיו משתפך וכמה קולמוסין משתברין וכמה עורות אבודים וכמה תינוקין מתרצעין ללמוד דבר שלא היה, בתורה. ראה כמה גדול כח השלום.[29]

אור החיים בראשית פרק נ פסוק טו – הלוואי וישטמנו יוסף

לו ישטמנו וגו׳. פירוש דלמא אלא שאין חבר לה בכל התורה.[30] וצריך לדעת למה ידבר הכתוב לשון זה שמשמעותו הרגיל הוא הפך הכוונה? ... ונראה כי הכתוב דברי עצמו קאמר לו. והכוונה בזה שהם יראו על דבר שהלואי שיהיה כן, שיהיה משיב להם והוא אומרו: ״וישב לנו את כל הרעה״. ו(י)היו מצטערים השבטים כשיעור שנצטער יוסף מצדם, ובזה לא היו מתחייבים לבסוף מהגלויות ומהצרות בעד חטא זה. כאומרם ז״ל (שבת י ב) גלות מצרים וגם בגלות האחרון, וצא ולמד מה היה לעשרה עמודי עולם.[31]

---

[26] האם קבורת אבא יעקב גרמה לקירוב לבבות בין האחים? נפל קדקוד אחד במשולש והתפרקו שתי צלעות: צלע יעקב-האחים וצלע יעקב-יוסף. האם כעת תתחזק הצלע הנותרת עד כדי בירור כן ונוקב? מסתבר שלא. לא רק שלא התחזקה, אפילו התערערה עוד יותר. וההמשך בפסוק ובמדרש הבאים.

[27] מתחילה החשדנות גם אם הכוונות טובות. כל עוד יעקב חי, הוא שקבע מי יישב בראש (והדברים ״הסתדרו״ עם העובדה שיוסף הוא משנה למלך מצרים). אבל כעת שאבא יעקב נפטר, אין ליוסף עוד הרשאה מאביו לשבת בראש השולחן המשפחתי. ולתת ליהודה או לראובן לשבת בראש לא יכול היה יוסף לפי שהוא מלך ומלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול, כך אומרים המפרשים.

[28] ובמדרש תנחומא (בובר) בפרשת שמות סימן ב הובאו הדברים בהרחבה: ״ויראו אחי יוסף כי מת אביהם. מה ראו? ראו כל ימים שהיה יעקב קיים היה יוסף סועד עמהם והיו אוכלין על שולחנו. וכיון שמת יעקב לא אכלו על שולחנו ... אמרו: יש רעה טמונה בלבו של יוסף, והשב ישיב לנו את כל הרעה אשר גמלנו אותו״. ראו גם פירוש רש״י על הפסוק שמן הסתם מבוסס על מדרשים אלה אבל מוסיף נופך משלו: ״מהו ויראו? הכירו במיתתו אצל יוסף, שהיו רגילים לסעוד עמו על שולחנו של יוסף והיה מקרבן בשביל כבוד אביו, ומשמת יעקב לא קרבן״. הרי לאחים סיבה נוספת לחשוד ביוסף ששינה, לאחר מות יעקב את סדרי הישיבה בשולחן המשפחתי – את עצם הכינוס המשפחתי. ראו אגב פירוש רמב״ן כאן: ״כי מת אביהם״ - כי להם מת הוא״.

[29] ללמוד ולכתוב בספר התורה דברים שאינם אמת. ראו דברינו וקראת לשלום בשבח השלום ושם יש הפניות נוספות לדרשות במוטיב זה. אגב דברי הלל ושבח לשלום, שבגינו מותר גם ״לשנות״ (לשון נקייה של ״לשקר״), דעתו של המדרש על כנות צעד זה של האחים (הגם שגם משה וגם יהושע ואחרים, שינו מפני השלום) – ברורה. ועדיין יאמרו המסנגרים, שמי שממציא דברים כאלה, אמנם אין לו אומץ להתמודד עם האמת הקשה, אבל אין זה אומר שכוונתו ורצונו להתפייס אינם כנים. ואגב הקולמוסים הנשברים (לכתיבת ספרי תורה ואגדתא), העורות האבודים (גווילי הספרים) והתינוקות (התלמידים), שמכים אותם ברצועה על מנת שילמדו כראוי, מהו ״דבר שלא כתוב בתורה״? האם רק באגדתא ודרשות דרך ארץ, כגון מה שאמרו האחים ליוסף שיעקב ציווה (והוא לא ציווה) ודברים נוספים שנכתבו מפני דרכי שלום (ראו דף בנושא זה), או שמא גם קולמוסים, עורות ותלמידים שנרצעים ללימוד פרשות וסוגיות בהלכה ״שלא היו ולא עתידים להיות״, דוגמת בן סורר ומורה, צרעת הבית, עיר הנדחת, זקן ממרה ועוד. ראו הדף לא היה ולא עתיד להיות.

[30] אין שום דוגמה נוספת במקרא שהמילה ״לו״ היא במשמעות שמא – דילמא.

[31] בסתר ליבם ייחלו האחים שיוסף אכן ישיב להם ״את כל הרעה אשר גמלנו אותו״ וייסגר החשבון אחת ולתמיד ולא ייגרר לאורך כל הגלויות והצרות שפקדו את עם ישראל לדורותיו בגין חטא מכירת יוסף (כולל דורו של אור החיים). ראו דברינו על מכרם בכסף צדיק וכן בעבור נעליים בפרשת וישב. באופן דומה מפרש גם מלבי״ם על הפסוק, שאחי יוסף ייחלו שיוסף יגמור איתם את החשבון ולא יהיה ״נחמד״ אליהם, ואלה דבריו: ״ויאמרו לו ישטמנו יוסף - כבר בארתי בספר ארצות השלום מה שכתב החכם: אִם רָעֵב

רמב"ן בראשית מה ק כז – לא הוגד ליעקב כל ימיו

״וידברו אליו את כל דברי יוסף״ (בראשית מה כז)[32] - יראה לי על דרך הפשט שלא הוגד ליעקב כל ימיו כי אחיו מכרו את יוסף. אבל חשב כי היה תועה בשדה והמוצאים אותו לקחוהו ומכרו אותו אל מצרים. כי אחיו לא רצו להגיד לו חטאתם, אף כי יראו לנפשם פן יקצוף ויקללם, כאשר עשה בראובן ושמעון ולוי (להלן מט ג-ז). ויוסף במוּסָרוֹ הטוב לא רצה להגיד לו. ולכך נאמר: ״ויצוו אל יוסף לאמר אביך צוה לפני מותו לאמר וגו׳ ״. ואילו ידע יעקב בענין הזה, היה ראוי להם שיחלו פני אביהם במותו לצוות את יוסף מפיו, כי ישא פניו ולא ימרה את דברו, ולא היו[33] בסכנה[34] ולא יצטרכו לבדות מלבם דברים.[35]

שמות רבה כ יט פרשת בשלח – גנבתם אותי חי – החזירו את עצמותי

״כִּי הַשְׁבֵּעַ הִשְׁבִּיעַ אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר פָּקֹד יִפְקֹד אֱלֹהִים אֶתְכֶם וְהַעֲלִיתֶם אֶת־עַצְמֹתַי מִזֶּה אִתְּכֶם״ (שמות יג יט)״[36] - למה שתי פעמים? אלא הוא נשבע להם שאין בלבו עליהם, והם נשבעים לו שאין בלבם עליו.[37] למה ״והעליתם את עצמותי מזה אתכם״? א״ר לוי: משל למה הדבר דומה? לאדם שהכניס יינו במרתף. נכנסו הגנבים ונטלו החבית ושתו אותה והלכו להם. ובא בעל היין ומצא אותם שגנבו החבית ושתו אותה. אמר להם: שתיתם את היין, החזירו את החבית למקומה! כך, משכם גנבו אחיו של יוסף אותו ומכרו אותו. וכשבא ליפטר מן העולם, השביע אותם, אמר להם: בבקשה מכם אחי, משכם גנבתם אותי חי, החזירו את עצמותי לשכם. לכך נאמר: ״ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם״ (יהושע כד לב).[38]

מורה הנבוכים חלק שלישי פרק מו – שעיר החטאת בכל מועד

אבל החכמים ז״ל שמו טעם היות כפרת צבור לעולם בשעירים, בעבור שחטא עדת ישראל כלה היה בשעיר רמז למכירת יוסף הצדיק, שנאמר בעניינו וישחטו שעיר עזים, ולא יהיה זה הטעם חלוש בעיניך, כי כוונת כל אלו הפעולות לישב בנפש כל חוטא וכל איש מרי שצריך לזכור ולהזכיר חטאו תמיד, כמו שנאמר: ״וחטאתי נגדי תמיד״, ושצריך כפרה על החטא ההוא הוא וזרעו וזרע זרעו בעבודה שתהיה ממין המרי ההוא.[39]

שֹׂנַאֲךָ הַאֲכִלֵהוּ לָחֶם וְאִם צָמֵא הַשְׁקֵהוּ מָיִם: כִּי גֶחָלִים אַתָּה חֹתֶה עַל רֹאשׁוֹ וכו׳ (משלי כה כא-כב), שהנקמה היותר גדולה מאויבו, הוא אם תחת אֵיבָתוֹ והרעה שעשה לו, ישימהו מאוכלי שולחנו ויעשה עמו אך טוב וחסד. שאז יזכור תמיד מה שהוא הֵרַע לעשות. ... ואחי יוסף הרגישו זאת, וטובת יוסף היה בעיניהם כי חותה גחלים על ראשם, ואמרו: הלואי אחר שיוסף ישטמנו בודאי, וא״כ לוּ ישיב לנו את כל הרעה אשר גמלנו אתו, שיעשה עמנו רע בפועל. לא טוב שהוא לנו כמדקרות חרב״. תרד המכה עלינו אחת ולתמיד, ותסור מעל ראשנו, חרב המצמית.

[32] אנחנו חוזרים אחורה למפגש של האחים החוזרים ממצרים עם יעקב בו הם מבשרים לו שיוסף חי ומושל בכל ארץ מצרים.

[33] יהיו

[34] כל ימיהם.

[35] רמב״ן הוא הפרשן היחידי שמצאנו שמתייחס לשאלתנו. ותשובתו היא שאכן יעקב לא ידע את הסיפור האמיתי עד יום מותו – לא את דבר המכירה ובוודאי לא את הכוונה להרוג את יוסף ופשר כתונת הדם. יוסף תעה בשדות וכעת מתברר שמישהו חטף אותו ומכר אותו למצרים. באורח פלא הוא שרד ואף עלה לגדולה במצרים. זה מספיק ליעקב. על כורחנו נאמר שיעקב לא רצה לדעת את האמת, שהרי מנין הכתונת המגואלת בדם שהביאו אליו האחים? למה לא קרא להם אחד אחד ושאל אותם: ראיתם בכלל את יוסף? הוא פגש אתכם? היכן מצאתם את הכתונת המגואלת בדם? האם חיפשתם את גופת יוסף בסביבה? ליעקב היו שאלות קשות ונוקבות, אך הוא העדיף שלא לשאול ולא לדעת. גם ליוסף ולאחים היה מצב זה נוח, לא מחטטים בפצעים, לא מבררים את האמת עד סופה. יוסף לא גילה לאביו בגלל ״מוסרו הטוב״, אבל אולי כי גם לו היה נח להשאיר המצב כמות שהוא. שתיקה שנוחה לכולם. אילו היו האחים מגלים ליעקב את האמת, אומר רמב״ן, אפשר שהיה משכין שלום ביניהם עוד בחייו ולא היו צריכים להתחיל את כל העניין מחדש לאחר מותו. אולי היה אומר להם יעקב בדומה למה שיוסף אומר להם: ״וְאַתֶּם חֲשַׁבְתֶּם עָלַי רָעָה אֱלֹהִים חָשָׁבָהּ לְטֹבָה לְמַעַן עֲשֹׂה כַּיּוֹם הַזֶּה לְהַחֲיֹת עַם רָב״ (בראשית נ כ). אבל דבר זה לא קרה. רק לאחר מות יעקב, מגיע רגע האמת בו האחים מבינים שאין להם יותר את חסות אבא. אבל היה ברור להם שיום אחד יעקב ימות ויגיע רגע החשבון ולכן הנימוק שמביא רמב״ן מהפסוק: ״אביך ציוה לפני מותו וכו׳ ״, לכאורה איננו משכנע. לאחים היה אינטרס לגמור את החשבון בעוד יעקב חי, אך זה טבעו של אדם - לדחות כל מה שאפשר.

[36] יוסף את אחיו, אלא שהפסוק הוא דווקא בפרשת בשלח בעת שמסופר שמשה הוא שקיים השבעה זו.

[37] ערב הסתלקותו של יוסף מהעולם יש כאילו התפייסות המלווה בשבועה. אין יותר כעסים וטרוניות. אבל האם גם סופר הכל? לאו דווקא. וההמשך גם הוא לא מבשר פיוס מושלם.

[38] המדרש שם משבח את משה שטרח בהעלאת ארונו של יוסף (מהמקום הסודי בו שקעו המצרים את ארונו ביאור), אבל סוף דבר בני ישראל הם שהביאו את עצמותיו של יוסף לקבורה בארץ וזה אחד מאותן דוגמאות של הכלל אין המצווה נקראת אלא על שם גומרה (ראו דברינו המתחיל במצווה הוא גומרה בפרשת מטות). לענייננו, אזכור משל חבית היין והגנבים איננו בדיוק ״פתיחת לבבות״ והשלמה גמורה ויש בו אפילו הקנטה שלא לצורך ועירור הנושא מחדש. כל זה עפ״י המדרש כמובן, את הסמך מהמקרא סיימנו במפגש האחים עם יוסף לאחר מות יעקב כנזכר לעיל. אך באנו להראות שגם בעלי המדרש לא חשבו שבציר יוסף-אחיו, היה פיוס והשלמה וסגירת חשבון מלאה. אדרבא, המדרש פותח בשבועה הדדית שלכאורה היא פיוס, אך ממשיך במשל חבית היין והגנבים! לפחות תחזירו את החבית למקומה. על היין אין מה לדבר, זה נשפך או הורק לכרסם של האחים.

[39] כבר הזכרנו מספר פעמים את המוטיב שחטא מכירת יוסף נשאר ככתם לדורות בתולדות ישראל וכל שעיר חטאת ציבור המובא לבית המקדש במועדים, הוא תזכורת ועדות לכך. ראו המקור לדברים אלה בספרא פרשת שמיני: ״וכי מה ראו ישראל להביא יותר

רשב"ם בראשית פרק לז – מי מכר את יוסף?

ויעברו אנשים מדיינים - בתוך שהיו יושבים לאכול לחם ורחוקים היו קצת מן הבור לבלתי אכול על הדם וממתינים היו לישמעאלים שראו, וקודם שבאו הישמעאלים עברו אנשים מדיינים אחרים דרך שם וראוהו בבור ומשכוהו ומכרוהו המדיינים לישמעאלים, ויש לומר שהאחים לא ידעו. ואעפ״י אשר כתב אשר מכרתם אותי מצרימה, יש לומר שהגרמת מעשיהם סייעה במכירתו. זה נראה לי לפי עומק דרך פשוטו של מקרא. כי ויעברו אנשים מדיינים משמע על ידי מקרה והם מכרוהו לישמעאלים.[40]

שבת שלום

מחלקי המים

מים אחרונים: נראה שלמוטיב הסיפור שלא סופר, יש מקום להרחבה בשני כיוונים:

1. מקורות נוספים לנושא בו דנו: למשולש יעקב - יוסף – האחים. נודה לכל מי שיאיר עינינו וימצא מקורות נוספים לשיח במשולש כולו או באחת מצלעותיו: יעקב ויוסף, יעקב והאחים, יוסף והאחים, כולל שיח משנה כגון: יוסף ובנימין, יוסף ויהודה, שמעון ולוי וכו׳.
2. סיפורים אחרים שלא סופרו או הושלמו במקרא. למשל, בערוב ימיהם, כאשר הם לבד, מספרת רבקה ליצחק מה היה חלקה בהתחזות של יעקב לעשו ובגניבת הברכות. אפשרות נוספת, ברור נוקב וענייני של אהרון ומשה מה אירע (או לא אירע) כארבעים הימים בה נעלם משה והעם בא לאהרון בדרישה ״עשה לנו אלהים״ ונולד סיפור העגל?.

מאהרן? אלא אמר להם: אתם יש בידכם בתחילה ויש בידכם בסוף. יש בידכם בתחילה: וישחטו שעיר עזים, ויש בידכם בסוף: עשו להם עגל מסכה. יבוא שעיר עזים ויכפר על מעשה עזים, יבא עגל ויכפר על מעשה עגל״. ואנו מזכירים את חטא מכירת יוסף פעמיים סמוכים ביום הכיפורים: בסדר העבודה ובפיוט על עשרה הרוגי מלכות שבא מיד לאחר מכן. אולי כל זה הוא משום שלא היה כאן ברור נוקב ואמיתי, לא הייתה תשובה שלימה הדורשת ווידוי וחרטה, הנושא לא נסגר והפצע נשאר פתוח לדורות. ואולי הדברים נשארו פשוט בגנים ובתכונות של בני יעקב לדורותיהם. לכל דור יש את חטא ריב האחים שלו, את ״מכירת יוסף״ שלו.

[40] בהמשך דבריו מעלה רשב״ם את האפשרות שהאחים כן היו מעורבים במכירת יוסף: ״ואף אם באתה לומר וימכרו [את] יוסף לישמעאלים כי אחיו מכרוהו, אף כן צריך לומר שהם ציוו למדיינים סוחרים למושכו מן הבור ואחר כן מכרוהו לישמעאלים״, אבל עיקר פירושו, ״לפי עומק פשוטו של מקרא״, הוא שאחי יוסף לא מכרו את יוסף. הסוחרים המדינים הם ששמעו נער צועק מהבור ומשכו והוציאו אותו משם ומכרו אותו לישמעאלים היורדים בשיירות למצרים. ואת הפסוק: ״לכו ונמכרנו לישמעאלים״ יש לפרש אולי ככוונה רעה שאינה מצטרפת למעשה (גמרא קידושין לט ע״ב, מ ע״א). פירוש זה משנה מהקצה אל הקצה את כל המסע הארוך שערכנו (ולא השלמנו) ואף חוזר ושופך אור על דברינו אבל אשמים אנחנו בפרשת מקץ. ראו גם הדף מי מכר את יוסף (ולמי)? בפרשת וישב. האחים באמת הופתעו לראות שיוסף איננו בבור ולא ידעו מה עלה בגורלו ואין מקום לווידוי מלא ולבירור נוקב על המכירה, אולי רק על הכוונה למכור. וכמו כן, על ההפקרה, בה גם ליעקב אשר שולח את יוסף לראות ״את שלום אחיך ושלום הצאן״ יש חלק עקיף, ומן הסתם יש לו הרהורי חרטה וקושי נפשי בעניין. כפי שאומר מדרש בראשית רבה פד יג: ״הדברים הללו היה יעקב אבינו נזכר ומעיו מתחתכין, יודע היית שאחיך שונאים אותך והיית אומר לי הנני״. אפילו מעשה כותונת הדם, שהיא אולי הקשה מכל, נראית קצת אחרת לאור זאת. את כל פרשת יוסף ואחיו ניתן לקרוא, עפ״י רשב״ם, בהבנת מקרא חדשה ושונה. ותודה לגיסי משה מיה שהעירני על אפשרות קריאה מרתקת זו.